

MAGYAR TUDOMÁNY A NEMZETKÖZI KÖNYVPIACON

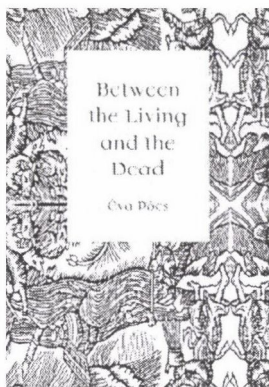
A CEU PRESS NÉHÁNY ÚJ KÖNYVÉRŐL

A kelet- és közép-európai társadalomtudomány-politika egyik örökzöldje az eredmények nemzetközi (értsd nyugati) terjesztése. Ez a kérdés lényegében már a 60-as években előkerül — nagyjából egyidőben a régió természettudományi kutatóinak bekapcsolódásával a nemzetközi publikációs áramokba. A természettudósokhoz képest a humán tudományokban nem is igazán az volt a probléma, amit akként kezeltek. Vagyis, nem azért működött igen rosszul a társadalomtudományi publikációk integrációja, mert azok elsősorban „nemzeti tudományokból” hoztak eredményeket és a helyi társadalmakról jelentettek. Ez persze igaz volt, de a nehézségek részben teoretikus, részben kifejezetten publikációs-technikai eredetűeknek bizonyultak. Egyfelől a 80-as évek közepéig-végéig csak igen kevesen tudták ebből a régióból (mármint azok közül, akik itt is maradtak) empirikus adataikat, eredményeiket a pillanatnyilag meghatározó nagyelméletekhez, magyarázó sémákhoz kapcsolni. E nélkül pedig a produkció komolyabb helyeken eladhatatlan volt. Másrészt, a *természettudományokban* a területek közlési alapszerkezetét *folyóiratok* alkotják. Ezek egyre nagyobb hányadban nemzetközies, és közöttük nagyon világos hierarchia létezik. A könyvek itt részben öszszegző, betetéző, oktatási funkciójúak. A kutatás fő frontja szempontjából gyakran csak másodrendű fontosságúak. A *társada-*

lomtudományokban ezzel szemben nem léteznek a folyóiratoknak ilyen világos rendje, és különben is, az új eredmények itt sokkal nagyobb mértékben *könyvekhez, monográfiákhoz* kapcsolódnak. Ezek terjesztésében pedig a perifériáról érkező produkciónak, legyen az akár nem a régió kis nyelvein kiadott szöveg is, sokkal nagyobb technikai terjesztési nehézségekkel (eladási hálózatok, a külső olvasó számára kódolható külső jelek stb.) kell megküzdenie. A 70–80-as években Közép-Európában megindul ugyan a nagyobb terjedelmű idegen nyelvű társadalomtudományi könyvkiadás. Ez azonban akkortájt két meghatározó anomáliában szenved. A megjelenő munkák nem a nemzetközi piaci eladhatóság kritériumai alapján választódnak ki, hanem egyszerűen leképezik az adott pillanat hazai tudományos nomenklatúrájának helyezéseit. Másodsorban, a kis kelet-európai tudományos kiadóknak nincsen igazi terjesztési apparátusuk. Könyveik, néhány divatos szerzőt leszámítva, nem, vagy csak ritkán jutnak el a nagy külföldi egyetemi könyvtárakba.

A CEU (Közép-Európai Egyetem) néhány évvel ezelőtt *saját egyetemi kiadót* alapított. Ez a budapesti székhelyű vállalkozás ugyan a régióban működik, de legalábbis szándékai szerint nemzetközi standardokat kíván követni. Egyfelől természetszerűen, mint minden egyetemi kiadó, igyekszik a saját oktatói karának termékeit forgalmazni. De

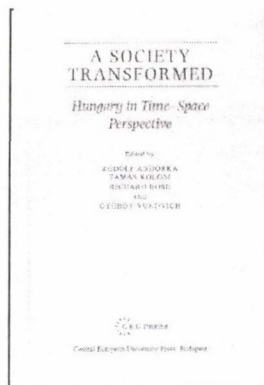
ennél szélesebben vállalkozik a régió tudományos produkciójának valamilyen mértékű angol nyelvű bemutatására (egyébként ilyen tevékenységük félklasszikus irodalmi szövegek kiadását is magában foglalja). S végül segítséget ad — elsősorban a tőlünk keletebbre fekvő országokban — a nyugati társadalomtudomány néhány reprezentánsának (elsősorban a liberális koncepciókhoz kötődőknek) helyi nyelvekre fordításához és kiadásához.

A kezdetek óta talán már egy tucattal is több magyar szerző és szöveg jelent itt meg. Recenzióinkban a legfrissebbek közül válogattunk.

A történész monográfiák, Pöcs Éva és H. Balázs Éva monográfiái magyarul is megjelent szövegek fordításai (az előbbi „Élők és holtak, látók és boszorkányok” Akadémiai Kiadó, 1997; az utóbbi „Bécs és Pest-Buda a régi századvégen” Magvető, 1987 címen láttak eredetileg napvilágot). A munkák kiválasztásában bizonyára a kiadó körül kialakult kapcsolati-ajánlókör hatása is jelentkezik. Én itt nem történészként csak azt jelezném, hogy a Habsburg-tematika az amerikai egyetemeken tanított standard európai történelem kurzusok része, ezért ha ott nem is sokan kutatják, de nagyon sokat tanítják, és még többen tanulják. Egy Habsburg-könyv ezért ott nyilvánvalóan biztos piacra számít. Pöcs Éva könyve, azt hiszem egy másik piacot céloz meg. A *mentális-történet*, a populáris ideológiatörténet és az ehhez kapcsolódó kulturologiai stúdiumok a hagyományos történész szakmánál sokkal szélesebb olvasóközönségre számíthatnak. Úgy tűnik, hogy egyébként ez a potenciális

akadémiai olvasócsoporthoz nő ma az angol-szász világban talán a leggyorsabban. S azazal, hogy itt akár érintőlegesen, de „női” tematika is megjelenik, egy újabb olvasói divatréteg érdeklődése is bekapcsolható.

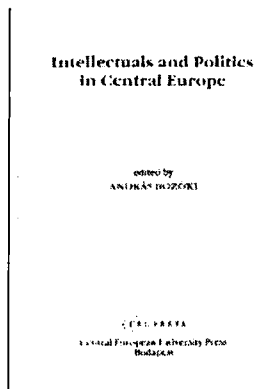

A néhai Andorka Rudolf és munkatársi közössége által jegyzett kötet másnyelven olvasóközönségre számít. A szociológiai fogantatású „poszt-szocialista” *országmonográfia* piaca a 90-es évek végére viszonylag összeszorult. A transzformációs tematika divatja elmúlt. A néhány évvel ezelőtti, akár tömegesnek is nevezhető érdeklődés a régió iránt a nyugati akadémiai piacon visszaszorult. Ezért a könyv elsősorban a valamilyen okból Magyarország iránt speciálisan érdeklődő, esetleg nem társadalomtudományi olvasónak szól és ad mégis komoly kutatásokra épített összefoglaló képet az országról. A szerkesztők az empirikus szociológiai munkák egyik legjobb hazai műhelye, a TÁRKI, illetve a még az Andorka—Kolosi—Vukovich hármas által a 90-es évek elején kezdett Társadalmi Riport sorozat körüli munkákból építkeznek. Ők maguk, illetve a további szerzők: Harcsa István, Tomka Miklós, Sík Endre, Lengyel György, Fábíán Zoltán, Róbert Péter, Tóth István György és Tóka Gábor egyértelműen ebből a körből kerülnek ki. Szakterületeiknek az elitkutatástól az oktatási rétegződésig, az életmódváltozásoktól a migrációig, legismertebb hazai művelői közé tartoznak. A kötetben szereplő írásaik is eddigi hazai, magyar nyelven is *hozzáférhető* dolgozataik adatbázisára építenek, ottani megfogalmazásaik szintézisére vállalkoznak. Az ismer-

tetésben talán érdemes lenne az egyetlen külföldi szerző, az egyébként szerkesztőként is jelenlévő *Richard Rose* dolgozatára kitérni. Ő a magyar adatokat egy általa sok éve szakmailag irányított nagy kelet- és közép-európai közvélemény-kutatási rendszer (az ún. Új Demokráciák Barométer) adatbázisával konfrontálja. Itt csak két megállapítását ragadnám ki. Az egyik a fő- és mellékjövedelmek változó kapcsolatát mutatja be a 90-es évek Magyarországon. 1993-ban a Nyugat-Németországban megkérdezettek 91, az egykori NDK-ban megkérdezettek 86, és az Ausztriában megkérdezetteknek 72%-a úgy vélekedett, hogy főmunkahelyi fizetéséből meg tud élni. 1991-ben ugyanerre a kérdésre egy reprezentatív magyar mintában csak a megkérdezettek 25%-a válaszolt pozitívan. Ez eddig közhely, az azonban már nem, hogy egy hasonló 1998-as felvétel már Magyarországon 49%-ot jelez. Tehát akár-hogy is nézzük, a fizetésükből is megélni képesek száma Magyarországon kevesebb mint 10 év alatt megduplázódott. Rose másik adatsora a régi és az új rend *megítélésének különbségeit* mutatja be, ismét az évtized elején és végén és most a térség többi posztszocialista társadalmához hasonlítva. Az Új Demokrácia Barométer 1998-as adataiban a magyar megkérdezettek három csoportra oszthatók. A legnagyobb csoport, 39% az 1989 előtti világgal kapcsolatban egyértelműen negatív és elutasítja az oda való visszatérés lehetőségét mint alternatívát. A megkérdezetteknek több mint egyharmada ugyan nosztalgikus, de realista. Pozitívan vélekedik a régi politikai rendszerről, de elveti az oda való visszatérés lehetőségét. Kb. 20% minősíthető „reakciónak”, vagyis rokonszenvezik a régi rendszerrel és ha mód kínálkozna rá, oda vissza is térne. A többi kelet-európai országban az adatok egyébként hasonlóak. Talán a szlovákok egy picit a többiekénél is nosztalgikusabbak a múltba való visszatérés lehetőségét illetően. Rose ebben egyébként nem kommunista nosztalgiákat lát, hanem a felbomlás előtti *Csehszlovákia* mint államalakulat pozitív megítélését.

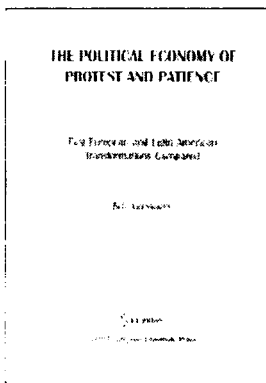
A *Bozóki András* által szerkesztett gyűjtemény, illetve *Greskovits Béla* monográfiája természetesen magyar szerző műve, azonban mindketten a CEU tanárai, így szö-

vegeiket bemutatva a kiadó alapfeladatát teljesíti: az egyetemen született dolgozatokat jelentet meg.

A Bozóki által összefogott szerzők szinte valamennyien Kelet-Európában élnek, vagy onnan származnak. Ez itt azért érdekes, mert az *értelmiség és a politika kelet-európai kollízióinak vizsgálata* a nyugati kelet-kutatás kedvence. A szerzőcsoport többségének sikerül elkerülnie az elmúlt évek értelmiségpolitikai vizsgálatainak típus-megközelítéseit. Ezek ugyanis az entellektüeleket, vagy az intelligenciát kizárólag a politikai konfrontáció pillanataiban vélték megörökítésre érdemesnek és lényegében a „másként gondolkozók” kis csoportjaira összpontosítottak. 1989 változásait természetesen nem az értelmiség „csinálta” (talán a novemberi prágai és pozsonyi fordulatot leszámítva), de a kialakuló hatalmi vákuumban azért fontos szerephez jutott. Bozóki hangsúlyozza, hogy pl. azokon a kerekasztal-tárgyalásokon, amelyek a 90-es évek magyar és lengyel politikai rendszerének körvonalai kialakultak, ez a kritikai és részben mozgalmi értelmiség megkerülhetetlen volt. Ezzel egyetértek, de azt is hozzátennem, hogy valószínűleg ez volt a „vég kezdete” is. A következő 10 évben ehhez a csúcsponthoz képest a politikus értelmiségiek befolyása folyamatosan csökkent, helyenként és ideológiai csoportosulásonként meg is szűnt. A kötet első része lényegében esettanulmányokat tartalmaz. A bemutatott öt ország (Lengyelország, NDK, Románia, Szlovénia és Szerbia) kritikus értelmiségi csoportjai, a tiltakozó mozgalmak formái és a program-

nyilatkozatok szövegei igen hasonlóak, és a lokalista-globalista, valamint a radikálisan antikommunista — erősebben szocialisztikus elképzelésekhez kapcsolódó értelmiségi megosztottság is a legtöbb helyen leképeződik, a végül kialakuló helyi értelmiségi-politikai képződmények azonban mégis igen eltérőek. Úgy tűnik, hogy az értelmiségi politizálás „technológiái” végül is másodlagosnak bizonyulnak a helyi értérek meghatározó kereteihez képest. A kötet második részébe inkább elméleti dolgozatok kerültek (bár vannak itt empirikus cikkek is, pl. a poszt-kommunista politikai kultúráról). Az értelmiség politikai funkciójával, társadalmi szerepével foglalkozó elméleti irodalomból a szerzők többsége számára — akár pozitív, akár megdöntendő állítások rendszereként — Szelényi Iván és Konrád György ma már klasszikus könyve tűnik meghatározónak. Más szerzők, Bourdieu, Mannheim vagy Hirschman ugyan jelen vannak, de sokkal halványabban. Egy esettanulmány lényegében Havelre összpontosít, és igen érdekes szöveg-elemzéssel a disszidens Hável kanti etikájától az államelnök felelősség-etikájához jut el.

Érdekes módon a kötet egészen belül viszonylag kevesebb tér jut a „zöld entelektüeleknek”: mindössze egy ilyen csoportot 1989-es szlovák esettanulmány mutat be. A kötet a recenzenst talán leginkább foglalkoztató harmadik része az akció retorikájával foglalkozik és a transzformációs irodalomban igen ritka és eredeti konstruktivisták megközelítéseket produkál. Itt egyébként mindhárom szerző magyar. *Körösenyi András*, *Böröcz József* és *Bozóki András* egy,

a magyar politológia utolsó 10 évének legjobb cikkeit tartalmazó, együtt sehol meg nem jelenő, de számomra mégis létező virtuális alapkötetbe tartozó írásokat mutat be.

Összinté lelkesedéssel recenzálom az utolsó munkát, *Greskovits Béla* monográfiáját is. A szerző a hazai szakmai nyilvánosságban talán elsősorban közgazdász-ként ismert, jelen könyve azonban meghatározóan *politológiai mű*, s hozzáteszem, a rendszerváltás óta hazai szerzőtől megjelent komparatív munkák közül talán számomra ez a legérdekesebb. A tipikus hazai szociológiai vagy politológiai komparatív munka ugyanis elsősorban olyan, a régióra vonatkozó (vagy még szélesebb körből merítő) empirikus vizsgálatokból építkezik, amelyekben a szűkebben vett adatelemzésen kívül a szerző nem sokat tud az összehasonlítható entitásokról, és lényegében így a nemzetközi anyag a hazai vizsgálat egyfajta diszletévé válik. Greskovitsnál ez pont fordítva van. Itt a nemzetközi anyag él, ráadásul nagy régióközi, kelet-európai—latin-amerikai összehasonlításban. A magam részéről remélem, hogy a szélesebb hazai olvasóközönség a nem túl távoli jövőben magyarul is olvashatja majd a monográfiát, és a gazdag anyagból inkább csak véletlenszerűen emelek ki néhány megállapítást. Először is Greskovits bemutatja, hogy a rendszerváltás irodalma helytelenül használja a „harmadik világ” analógiákat. A Keletből végül is nem lett Dél. Másodsor, a rendszerváltással foglalkozó irodalomnak mind a baloldali, mind a radikális neoliberalis változatai kudarcot vallottak, mert túl sok bennük a cselekedni vágyó értelmiségi és túl kevés az elemző társadalomkutató. Harmadszor, ez az irodalom azért is vált oly hamar érdektelenné, mert túlságosan sokat foglalkozott a múlt meghaladásával és nem figyelt eléggé oda, hogy végül milyen logika szerint, milyen új intézmények, szerepek milyen rendbe álltak össze 1989 után. A rendszerváltás gazdasági nehézségeit az érintettek, és itt Greskovits Hirschman régi megkülönböztetését használja, inkább a Loyalitás és a Kilépés, mint a Kiáltás, a tiltakozás nyelvén kezelték. Társadalmi szerkezeti, intézményi és kulturális tényezők meggátolták a kialakuló renddel szembeszegülő kollektív tiltakozó mozgá-

mak kialakulását, és végül a tökéletlen (hiányos?) demokrácia és a tökéletlen piac alacsony szintű egyensúlya alakult ki.

(Pöcs Éva: *Between the Living and the Dead*, 1999.
II. Balázs Éva: *Hungary and the Habsburgs. 1765—1800*, 1997.

Andorka Rudolf—Kolosi Tamás—Rose Richard—Vukovich György (eds.): *A Society Transformed. Hungary in Time-Space Perspective*, 1999.
Bozöki András (ed.): *Intellectuals and Politics in Central Europe*, 1999.
Greskovits Béla: *The Political Economy of Protest and Patience. East European and Latin American Transformations Compared*, 1998.)

Tamás Pál

KANADAI? MAGYAR? SZOCIOLÓGUS? KRIMINOLÓGUS?

Hosszú évek óta úgy vagyok vele, hogy már nem a szépirodalom szerez nekem élményt és okoz társadalmi izgalmat. Úgy tapasztalom, hogy a velem egyívásúak és hasonzorúek is így vannak ezzel. Szívesebben lapozunk dokumentumköteteket, tényleírást, életrajzot, élet-beszámolót. A művészi ábrázolás gyönyörűsége helyett jobban érdekelnek a tények, amikről szó van. Ez szerintem azzal is összefügg, hogy amióta nálunk is létezik empirikus társadalomtudomány, a tudósító és küldetéses irodalom társadalmi-politikai szerepvégzése is egyre szembetűnőbb. Valamikor életem meghatározó élménye volt az irodalmi köntösű tényfeltáró szociológia — a népi írók szociográfiai irodalma. Ma azonban anakronisztikusnak tűnik — legalábbis számomra — a mai „írófejedelmek” tetszélgeése abban a szerepben, hogy a nemzet gondjainak ők az igazi és hivatott sáfárai, az örökké éber és gondúzótt „virrasztó Koppányok”. Illyés Gyula még indokoltan töltötte be ezt a szerepet. Ma azonban a táltos révület jóslatainál megbízhatóbb a közgazdasági, demográfiai, kriminológiai prognózis.

Mindezt azért bocsátom előre, mert a könyvet, amelyről szölok, igaz szívvvel azoknak ajánlhatom, akik hozzám hasonlóan gondolkoznak. Azoknak, akik egy életút-interjú olvastán magukban önkéntelenül párhuzamos életrajzot mormolnak. És ajánlhatom a bűnügyi tudományok művelőinek, akik mind ismerik Denis-t, vagy Dénest. Aki-eknek tanácsokat adott, de sohasem oktatott ki és akiktől mindig többet kérdezett, mint amennyit magáról mondott. Én biztosan elfogult vagyok vele szemben, hiszen könyvét, tanulmányait magyarra fordított-

tam és akadémiai székfoglalóját is én magyarítottam. Amikor pedig, még a pártállam idején egyetemi díszdoktorrá avatták, velem osztotta meg lelkiismereti gondját: elvei feladása nélkül veszi át az oklevelet („itt állok, másként nem tehetek”). Kollegiális szeretet fűz hozzá, mert ő szervezte meg még az 1960-as évek elején az MTA Állam- és Jogtudományi Intézete Büntetőjogi és Kriminológiai Osztálya számára egy olyan nemzetközi összehasonlító kriminológiai kutatásban való részvételünket, amely 6 évig tartott, több hónapos párizsi munkát jelentett évenként és betekintést adott a számítógépes kriminológiai elemzés módszertanába és gyakorlatába. Ő egyengette a Magyar Kriminológiai Társaság megalakulásának útját és a Nemzetközi Kriminológiai Társaságban való aktív részvételünket, beleértve a Társaság legnagyobb sikerű világkongresszusának budapesti megrendezését. A magyar kriminológia teljesítményének nemzetközi elismerésében fontos szerepet játszott: elnöksége idején a tisztújításokban több kitűnő magyar kriminológus (nő) is sikeresen pályázott. Ezek a tények igazolják szakmai barátságunkat. Személy szerint neki köszönhetem egy akadémiai évre szóló montreali meghívásomat. Ekkor és néhány „visszatérésem” alatt a kollegiális megbecsülés személyes, szerető barátsággá mélyült.

Marcel Fournier a Montreali Egyetemen szociológiát oktat. 226 oldalas interjúkötete Szabó Dénes professzorral (a továbbiakban: Sz. D.) francia-Kanada nagy szellemi alakjaival készült interjú-sorozat 13. kötete. Alcíme a kriminológia alapjai és megalapítása. A fondáció itt nem túlzó szépítő jelző, ha-

nem valóságos dologra utal. Arra nevezetesen, hogy Sz. D. a világon először és egyedülálló módon külön szakként szervezte meg a kriminológia oktatását és ezzel a kriminológia nemcsak felsőoktatási diszciplínaként intézményesült, hanem egzisztenciát nyújtó foglalkozásként, hivatásként is. A kriminológus egyetemi diplomájával Québecben gyakorló foglalkozást űzhet. Dolgozhat az igazságszolgáltatásban, az igazságügyi adminisztrációban, a rendőrségen, az ifjúságvédelemben, a bűnmegelőzés szervezeteiben és például vállalkozó lehet önkormányzati szerződéses megbízás alapján egy adott terület bűnözési helyzetének hatékony javításában. Lehet biztonságtechnikai tanácsadó. És természetesen lehet kutató, oktató.

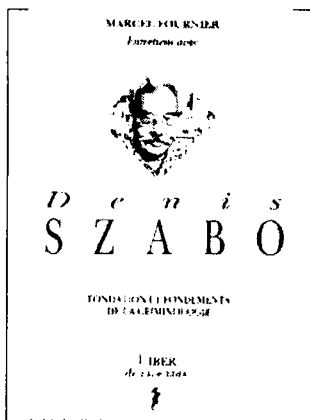
Sz. D. néhány életrajzi adata. Székelymagyar nemzetség ő is. Kezelhetetlen zöger és önálló gondolkodású hadapródiskolós. Édesapja szakszolgálatos csendőrezredes, aki még az 1930-as években nyugdíjba vonult. Művelt, liberális úr. Édesanyja erősen hithű katolikus vidéki birtokoslánny. Szülei késő öregségüket Kanadában élők fiuk fedele alatt, de halálukban visszavágnak édes hazájukba. Hamvaikat együtt helyezték el a gyöngyösi temetőben. 1945 után a nem nagy tömegbázisú Polgári Demokrata Párt ifjú tagja a sok öreg között. A pesti bölcsészkaron Szalay professzor szárnyai alatt szociológusnak készül. Itt születnek tartós barátságai (Cseh-Szombathy László, Perjés Géza). A fordulat évében itt érzékeli a készülő diktatúra szellemi cenzúráját. 1949-ben az emigrációt választja. A Louvain-i Katolikus Egyetemen talál új alma materre. A francia, a belga szociológia nem elégíti ki. Minta hallgatóként az amerikai szociológiát térképezi fel és ebben szinte enciklopédikus tudásra tesz szert. Doktori disszertációját Párizsban írja. Munkája UNESCO-díjas monográfia. Tárnya a francia, belga városi és vidéki bűnözés. A francia Demográfiai Intézet ad otthont a disszertánsnak és Alfred Sauvy igazítja el módszertani, statisztikai elemzéseiben. Szellemi atya szociológiai nézeteiben E. Durkheim, a bűnözés és jog világához közelítve pedig Henry Lévy-Bruhl az élő tanító mestere. Itt találkozik a l'Année Sociologique Bruhl utáni főszerkesztőjével, André

Davidovich-csal, aki szintén hazánkfia. Ő még az 1920-as években emigrál Nagyváradról, a kriminálstatistika vezető kutatója, kommunista és szépen dekorált ellenálló francia hazafi. Bölcs megértéssel mondja Sz. D. róla: „Ő az enyém elől szaladt el, én pedig az övéi elől menekültem”. Párizsi éve alatt ismerkedik meg a francia kriminológia nagymesterével és a nemzetközi kriminológiai társaság szellemi menedzserével Jean Pinatellel. Disszertációjának ajánló bevezető tanulmányát ő írja. Pinatel igazi konzervatív, katolikus, „mélyfrancia”. Másik ajánlója Lévy Bruhl, aki viszont „kvintesszenciája, megtestesülése a köztársasági Franciaországnak, a szociális gondolatot képviselő igazi szocialista”.

Louvain és Párizs közt ingázva tagja az Esprit csoportnak, amely egy spontánul alakuló, a szellemi rokonságra épülő egész hálózat része. A csoport tagja például a Nobel-díjas Harsányi János — szintén hazánkfia és barátja még itt Budapesten, aki később Berkeleyben játékelméletet tanít. Barátja Lámfalussy is (együtt menekültek Magyarországról), az EU későbbi pénzügyi zsenije. Passziójuk „a különböző doktrínából folyó cselekvési gyakorlat értékelése, magyarázó sémák, politikai és filozófiai legitimációk konstruálása, sohasem feledve a társadalmi-gazdasági következményeit a 'ragyogónak' gondolt teóriáknak”. (61. o.)

Ennek az intellektuális körnek emlékét idézve Sz. D. kimondja, amit sehol másutt nem hallottam és olvastam tőle. „Az Esprit szellemiségét Emmanuel Mounier-re vezetjük vissza, aminek folytatója később Albert Beguins és Jean-Marie Domenach, amely a Témoinage chrétien mozgalommal olyan keresztények gyülekező helye volt, akik az evangelizáción túl kívántak lépni. Ez a mozgalom a politikai baloldalon foglalt helyet. Ide sorolható a francia jezsuiták szociális katolicizmusa (Action populaire de Vanves), a francia és kanadai dominikánusok mozgalma (Lévesque atya szocio-ökonómiai szolidaritási mozgalma) is. Az Esprit egy kicsit filozofikusabb volt Mounier perszonalizmusa révén. Katolikus neveltetésem folytán a perszonalizmus hidat nyitott a reformizmushoz, a szolidaritásra alapozó szervezetekhez.” (62. o.) De hozzáteszi mindehhez: a hithű kommunista, marxista tudósoktól,

akik nagy tekintélyű professzorok voltak az adott korban Franciaországban, egy láthatatlan, áthághatatlan fal választotta el. Pedig, mondja Sz. D.: „elég paradox, de egyébként ugyanazért a társadalmi reformért küzdöttünk”. Ma már világos: a toleráns liberális az ő igazi választása. És különösen azóta, hogy a „reális” szocializmus megbukott.

Bámulatatos az a személyi kör, amellyel intellektuális és személyes kapcsolatba került. Vonzza *Georges Friedmann*, *Georges Gurvitch* teljesítménye, de ingerli a kategoriális, steril, episztemológizáló, szinte teológizáló katedra-szociológia. A felkészülés idején az vezeti, hogy mindent megismerjen, amit lehet. Érdekes, hogy a németek kimaradnak ebből. A szerencse fia is! Megismeri *Jacques Parizeau*-t, Québec későbbi vezető politikusát, Függetlenségi Párti miniszterelnököt, akinek lengyel származású felesége aztán Montrealban igazi társigazgatója a fakultáson, majd a Nemzetközi Összehasonlító Kriminológiai Intézetben. Parizeau-t jellemző anekdota, hogy megengedte magának a nemzetközi tekintélyű, bírálóat és ellenvéleményt nem ismerő Stoetzel professzorral szemben is a korrigálást. Ilyen formában: „Igen, tényleg nagy offenzíva volt, amit említeni méltóztatott, de nem 1942 júniusában, hanem júliusában és nem Guderian, hanem Mannstein vezetésével”. Ő beszél ró Sz. D.-t, hogy telepedjen át Montrealba, Québec tartományba.

A legjobbkor. Ekkor a francia kanadai fejlődés liftjébe úgy szállhatott be, hogy ép-

pen az ő szellemi-szakmai habitusára volt szükség. Québec (a továbbiakban: Q.) modernizálódása későn, az 1960-as években indult. Egy konzervatív, egyház uralta, franciaságát féltékenyen és elzárkózással őrző agrár társadalmat kellett bekapcsolni az amerikai típusú gazdasági fejlődésbe. Egy angolszász óceán peremén. A politikai és társadalmi intézmények változtatásra szorultak, a kriminálpolitikai modernizálás Sz. D. tudását igényelte éppen. A francia karteziánus gondolkozás világosságát és az amerikai szociológiai kultúra pragmatizmusának célzott programjait. A nemzeti identitástudat és önállóság megteremtése és az amerikanizálódó polgárosodás nagy társadalmi feszültségekkel járt. Bár a kanadai 1867-es alkotmány két nemzet kiegyezéséről szól, a federációban Q.-nek csak ugyanolyan tartományi közjogi státusa van, mint a többi (szám szerint ma már 9) angolszász tartománynak. Hogyan lehetne a tartományi autonómiát nemzeti autonómiára váltani? Ez a Q.-i politikai élet központi kérdése. A szélsőséges, radikális válasz a „Szabad Québec”, a független és Kanadától elszakadó Francia-Kanada. De hogyan lehetne az elszakadó tartományban modernizálni a szűkös helyi tőkével, az elszaladó angolszász tőke nélkül? Ez az érem másik oldala. A nagy lendületű modernizálódás, a posztindusztriális társadalom és jóléti állam kialakulása mindenesetre mind a mai napig a federáción belül maradó tartományi státus keretei között ment végbe. Végso soron bölcsen. A francia identitást senki nem sérti és a francia federalis politikusok éppen az igazi franciaságot kérik számon a vidékies és a francia kultúrában, beszédben is járatlan elszakadás-pártiaktól. Mit tehetett ebben az ellentmondásos helyzetben Sz. D.? Magyar történelmi és politikai jártassága folytán szinte öntudatlanul talált rá a megoldást adó formulára: haza és haladás. A magyar 1867-es kiegyezésben megvalósuló megoldásra. A katasztrófához vezető nacionalista radikalizmus elutasítása egyrészt a politikai intézmények síkján, másrészt az ehhez szükségképpen kapcsolódó populista, szociális demagógia elutasítása a társadalmi átalakulás síkján. Szép és tiszta, építő reformizmus. Aminek része a kriminológiai megalapozású reformista kriminál-

politika. Sz. D.-nek nem volt szabad nyíltan, politikusként állást foglalnia azokban a kérdésekben, amiket a helyi politika diktált és jelölt meg. Ha a politikai beszéd kategóriáival igazolta, indokolta volna építkezését, biztosan elbukott volna. Az adott helyzetben a politizálás pártpolitika lett volna, hiszen a tárgyat és programot a pártok diktálták. A politizálásnak ezt a formáját utasította el. Tapasztalatai alapján arra hivatkozhatott, hogy látta és átélte a nacionalizmus náci szélsőségét és a kommunizmus másik oldali radikalizmusa elől menekült. Az őt ért „mély quebeci” támadásokat persze nem kerülhette ki. Védekezése többsikű volt. Ebből csak néhányat idézek. A független állam megalakulását sokan azzal indokolták, hogy „nemzetépítő állam” nélkül bekövetkezik a nemzethalál. Idézem őt: „Ami engem alapvetően elválaszt a mély nacionalistáktól, az a pesszimizmusuk. Ők azt mondják: ha nem nyerjük el azonnal nemzeti függetlenségünket elvesztünk, eltűnünk a földről. De hát a nemzetek nem halnak ki olyan könnyen. Őseim szülőföldjén, Transsilvániában székely véreim olyan történelmi viharokat éltek át évszázadok hosszú során, hogy önök azt elképzelni sem tudják. De hát megnyugtatók mindenkit: a népek nem tűnnek el úgy, mint cukor a kávéban.” (216. o.) A másik sík: haza és haladás. Az építkezéshez szükséges társadalmi békéről így nyilatkozik: „Amikor a nemzeti mozgalom politikai párttá formálódott Québec-ben, komolyan aggódni kezdtem és Magyarország példájára gondoltam. Íme! — mondtam, itt van Kossuth Lajos függetlenségi pártja és létezik Deák Ferencnek az Ausztriával való megegyezést kívánó pártja. (Kossuth pártja háborúba vezette az országot.) Deák pártja a kiegyezéssel azt a hosszú békés periódust biztosította, ami a nemzeti jólét hatalmas fejlődését hozta magával. Nem volt szükség az országot lángba borítani, polgárháborút szítani, felrobbantani egy multikulturális birodalmat.” (199. o.)

A nyílt politizálást elutasító magatartását így indokolja: „Szabadságomra túl érzékeny vagyok ahhoz, hogy alávessem magam bármilyen pártfegyelemnek. No nagyon is tiszteltem azt a közösséget, amely befogadott. Bennem nagyon mélyen él magyarságtudatom. Mindig tudtam, hogy vendég vagyok, habár szinte teljesen asszimi-

lálódtam. Vendégként megbecsültek, elfogadtak, kitüntettek. De hogyan beszélhetnék politikusként a nép nevében? Ehhez Outremont-i vagy Riviere-de Loupi küldöttnek kell lenni és nem Szabónak, hanem Fournier-nek kell hivatni.” (208. o.)

A tapintatból nem politizáló Sz. D. azonban nagyon is harciasan politizál. Mégpedig az ideológiai alapon művelt kriminológiai doktrínák ellen. Így mindenekelőtt az ún. radikális kriminológia ellen lép fel. Ennek részleteiről is behatóan szól interjújában. Én csak a végkövetkeztetést mondom el. Eszerint a radikális kriminológia a kapitalista rendszer lényegéből fakadó következménynek tartja a bűnözést és így a bűnözés elleni kriminológiai alapon történő fellépést a rendszer politikai megdöntésével hozza összefüggésbe. Ez a kommunista-marxista ideológia behatolása a kriminológiába és kriminálpolitikába. Ezt Sz. D. elvi-elméleti és történelmi-tapasztalati alapon utasítja el. Ez az az ideológiai baloldali radikalizmus, ami elől hazájából elmenekült. Igen ám, de az empirikus alapon művelt kriminológia az ő és tanítványai esetében is társadalomkritikával jár szükségképpen együtt. Hogy ez a társadalombírálat ne forduljon rendszerbírálatba, elvileg hadakozik a „kritikai” szociológia, „kritikai” társadalomtudomány minősítése és kategóriája ellen. Ez ugyan látszólag védettséget nyújt a politikai bírálat ellen, de a kutatási gyakorlat lényegét nem érinti. Ez változatlanul társadalombírálatot tartalmaz. Az episztemológiai „semlegesség” persze nem nyújt védettséget a politikai támadások ellen, amik nem a radikális baloldal, hanem éppen a radikális nemzetiek oldaláról elhangzanak. A meglévő intézmények, struktúrák reformjára alapozott újítások, a kriminológia megvalósult kriminálpolitikai építkezése is megkapta ám a magáét. „Ez a Szabó nyakunkba hozta a kriminológus képzést kapott rendőrök igen hatékony szervezetét.” Az ilyen „nemzeti” bírálat Sz. D. működésének egész értelmét dőfi szíven. Ez ellen nincs politikai védekezés. Csak egyfajta védekezés lehetséges: a professzionális etika erősítése, a professzionális tudás és elméleti megalapozottság autonóm öntudatának felmutatása.

Sz. D. nemcsak okos, művelt tudós, hanem nagyszerű taktikus is. Ha már egyszer

sikerült a modernizálás keretébe a kriminológiát beilleszteni és intézményesíteni, ezt nemzeti teljesítményként is fel lehet mutatni. Ez pedig sikerült. Nem csak az ENSZ égisze alatt működő Nemzetközi Összehasonlító Kriminológiai Intézet megszervezésével, amelynek otthont a montreali alma mater nyújt, kutatói pedig a montreali kriminológusok új nemzedéke. Ezen belül és ezen kívül is a szuperfranciaságra lehet és kell apellálni. Sz. D. a frankofon kriminológiai társaság létrehozásával úgy „adta el” a kanadai francia kriminológiát, mint a frankofon tudományosság legerősebb húzó ágazatát (a kriminológiában). Lám csak! Franciább a québeci nemzetieknél. És most már, ma már ő bírálhatja a nemzetieket, ostromozva elzárkózó semmittevésüket és magukkal elégedett szellemi restségüket. Versenyre kell kelni a világ legjobbjával és ebben a számukra járható út „az európai humanista kultúrába való gyökerezés, nyitás a frankofónia irányába”. (214. o.) Mint-ha a magyar reformkor szólna belőle: haza és haladás úgy lehetséges, hogy legyen vége a patópálságnak is!

Az interjú végén Fournier felteszi a kérdést: Ön, aki magyar származású, hogyan lett ilyen nagy franciabarát? Sz. D. válasza így szól: a magyarokat mindig is egyoldalú szerelem fűzte Franciaországhoz. Egyoldalú, mert sokszor csalódtak. „Én magyar vagyok, de ma már teljesen amerikanizálódtam. Az empirikus szociológia észak-amerikai találmány. Az igaz, hogy egy átlagmagyar nem nagyon frankofil: ott van Trianon, a versailles-i békediktátum, amely Clemenceau ösztönzésére szétdarabolta Magyarországot. Közép-Európában régre nyúlnak vissza a történelmi emlékek... Ma én teljesen át vagyok itatva a francia kultúrával, szeretem Franciaországot és csodálom az egyetemes kultúrához való hozzájárulását. Kitüntettek az Ordre des arts et de lettres

érdemrenddel, egy tucat francia karon oktathattam, beleértve a Collège de France-ot, az École normale supérieure-t, az École des hautes études en sciences sociales-t is.” (216. o.) Ami engem megkülönböztet a quebeci, törzsi franciáktól — mondja Sz. D. — az nem a franciaságom hiánya, hanem az igényesség: mérjük magunkat a legjobbakhoz! Haza és haladás, továbbá a kiművelt emberfők magyarsága így köszön vissza Sz. D. magyar-francia tudósban és emberben.

Miközben olvastam Sz. D.-t, párhuzamos életrajzomon gondolkoztam önkéntelenül is. Székely-magyar nemzetség ő is, én is. Katonaiskolás ő is, én is. A rend és fegyelem hagyománya a normatív rend iránt fogékonyra teszi az embert. Autonóm gondolkodás paradox módon az alá-fölérendeltség ellenére kialakítható, sőt, a gondolat szabadsága így élhető át igazán. Börtöntapasztalatom ezt igazolja. A katonáság transzformálható intellektuális harckészséggé. A középosztály önzéséből volt valamikor kitörési lehetőség, mégpedig éppen a középosztály kultúrája révén: a társadalmi igazság és szabadság birodalmába. Az úri Magyarország megszűnt. Én a reális szocializmust igazságosabbnak tartottam akkor is és ma is a történelmi Magyarország rendjénél. De ez nem volt a szabadság, különösen nem a politikai szabadság birodalma. Az 1956-os kísérletnek magam is részese voltam. Ahogy gyökereinek azonosak, szakmai életutunk sinei párhuzamosan haladtak, életutunk végén újra találkoztunk. A rendszerváltás felhőtlenné tette barátságunkat. Liberális toleráns, demokratikus alapon, magyarságom nekem természetes létezőmódom. Sz. D. pedig asszimilálódva sem tud kibújni magyarság-bőréből. (*Marcel Fournier: Entretien avec Denis Szabó. Fondation et fondaments de la Criminologie. Libres de vive voix, 1998.*)

Szabó András

RÉGI ELMÉLETEK, ÚJ ELJÁRÁSOK

A magyar pszichofiziológus szinte egész életművét összefoglaló könyve egy nagyte-

kintélyű, a „Viselkedéses pszichofiziológia és orvoslás” címet viselő sorozatban jelent

meg, amelyben a galvános bőrreakció mechanizmusaitól a fantomfájdalom elméletén át a kardiovaszkuláris megbetegedések orvosi és társadalmi aspektusaig terjedő kérdéseket jelenítik meg a kötetek. Ádám György könyve három okból igen érdekes mind a pszichofiziológus, mind a kognitív személet képviselője, mind pedig az eszmétörténész számára. Egybefoglalja a szerző és munkatársai lassan már négy évtizede végzett kutatásait. Egy olyan új kísérletes áttekintést ad, mint Ádám György 1967-es *Interoception and behaviour* című monográfiája. Az új összefoglalás nagy szolgálatot tesz mind a külföldi, mind a magyar olvasónak, hiszen sokszor nehezen, vagy csak specializált könyvtárakban hozzáférhető folyóiratokban megjelent munkákat egyszerre talál meg itt az érdeklődő. Ezek a kísérlet-sorozatokat módszereiket tekintve Ádám György klasszikus, a zsigereket ballonnal ingerlő viselkedéses kísérleteitől a kifinomult elektrofiziológiai válaszregisztráción keresztül a legújabb, agyi képalkotási eljárások alkalmazásáig terjednek. A kísérletek jellemzője az élettanász radikálisan egyszerű módszertani megközelítésének összekapcsolása a pszichológiai szabályozás alapkérdéseit illető kifinomult kérdésekkel. Ádám György meg lehetőségen egyedülálló a szakirodalomban abban a radikalizmusban, amely *a direkt élettani módszertant állítja a pszichológiai kérdésfeltevés eldöntésének szolgálatába*.

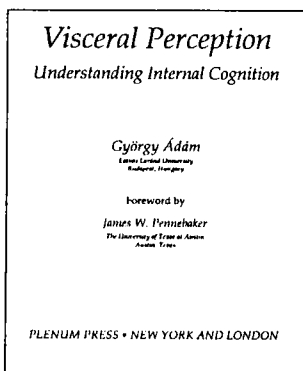
Maga ez az első mozzanat is figyelemre méltóvá tenné a könyvet, hiszen a zsigeri észlelés vizsgálata mind a pszichológiában, mind az élettanban sokáig elhanyagolt terület volt, módszertanilag nehezen megközelíthetőnek éreztük és sokszor úgy véltük, hogy nincsenek szilárd, például anatómiai támpontjaink arra, hogy a zsigeri észlelés egyáltalán milyen bemeneteken alapulhat. Ádám György felfogása e tekintetben meg lehetőségen dinamikus. Úgy véli, hogy a zsigeri észlelés egy állandóan fel-felbukkanó és eltűnő, ingadozó kifinomultságú észlelési forma. Azonosíthatók fizikai bemenetei, észlelési szempontból azonban többnyire állandó háttéraktivitást jelent, amely csak ritkán kerül a finom diszkrimináció és a tudat középpontjába.

Ez az a terület, ahol a könyv sajátos módon kitágítva a viscerális (zsigeri) ész-

lelés elemzését, hozzákapcsolódik a kognitív szemlélet alapkérdéseéhez. Ádám a viscerális észlelés problémáját világosan összekapcsolja a *tudatosság* kérdésével. A viscerális észlelés lebegő, ingadozó jellege számára már évtizedek óta eszköz is a dologiasított, elsősorban pszichoanalitikus eredetű tudat és tudattalan fogalommal szembeni küzdelemben. Felfogása tulajdonképpen a kognitivistáknak ahhoz a táborához sorolja őt, amely szerint nem a nem-tudatos, hanem a tudatos folyamatokat kell megmagyaráznunk, s az észlelés alapvetően hipotézis-ellenőrző szerepének megfelelően, minden észlelési folyamatunk nem tudatos következtetési rendszerek keretében zajlik. Külön ok kell arra, hogy valami tudatosodjon és elszigetelt módon elemző attitűdünk tárgyává váljék. E tekintetben a zsigeri észlelés olyan állandó háttéranyagot biztosít, mint például a testvázlat. A szerző hosszasan elemzi, hogy a zsigeri észlelés nem tudatos és lebegő, változó jellegéből kiindulva sokan arra a következtetésre jutnak, hogy az kognitív szempontból érdektelen. Ádám György ezt nem osztja. Úgy véli, hogy az egész élet során folyó tanulás következtében sikerül kialakítanunk egy belső képet saját testünkről. Hasonló ez ahhoz, mint a külső testfelszínre vonatkozó testvázlat. Érdemes emlékezni itt arra, hogy a modern kognitív elméletekben újra előtérbe került az a már Ernst Mach által is hangsúlyozott felfogás, amely a tudatosság és az önazonosság, a „self képzetek” alapjaként nem valamiféle dologiasított kiindulópontnak tekintett Ént vesz, hanem a saját testre vonatkozó képzetek integrációját, a testvázlatot. A zsigeri térkép tulajdonképpen ezt az információs vonatkoztatási rendszert egészíti ki, s talán ez a kettő együtt alkotná, ha jól értem Ádám koncepcióját, az Én fogalom kiinduló keretét.

A zsigeri észlelés kognitív értékelése kapcsán a könyv feljuttat egy mára sokszor feledésbe merült jellegzetes század eleji koncepciót, a protopatikus és az epikritikus, a durvább, elnagyoltabb és a finomabb, ismeretelméletileg az alany és a leképzett dolog megkülönböztetését már világosabban involváló érzékelésmódot. A viscerális észlelés, a zsigeri térkép valahol az epikritikus és a protopatikus leképezések

határán, másik oldalról pedig a tudatosság és a nem-tudatos folyamatok határán mozog. Ez az, amiért olyan sok kérdőjel kísérte kutatását.

Ádám György munkája összekapcsolja a zsigeri észlelés vizsgálatát olyan, az utóbbi évtizedekben igen népszerűvé vált kérdésekkel is, mint a *féltekei aszimmetriák problémája* és az *önreflexió szerepe* az észlelési folyamatok szerveződésében. Kimutatja, hogy a zsigeri észlelés integrációjában elsősorban a szubdomináns, vagyis szokványos körülmények között a jobb féltekének van különleges szerepe. Érdekes módon, a megnövelt öntudat helyzetében ez az érzelmi önreflexióban felerősödött helyzet azt eredményezi, hogy a zsigeri tudatosságunk is nagyobb lesz, pontosabb képet alakítunk ki működéseinkről, például szívrítmusunkról. E tekintetben a könyv számos érdekes, a patológia szempontjából is releváns egyéni különbségre mutat rá. A verbális és téri képzetalkotás dominanciájával jellemzett személyek között sajátos eltérések vannak a viscerális beszámoló szempontjából. A vizuális embereknek jobb képük van saját viscerális világukról.

Ádám György könyvének harmadik érdeme és érdekessége történeti jellegű. Ebből a legfigyelemreméltóbb mozzanat az, ahogyan egyszerre tájékozottan, ugyanakkor a néhány évtized előtti érzelmi felhangoktól távolodva tekinti át a pavlovi iskola és az instrumentális tanulási hagyomány adalékát a viscerális észlelés kutatásához. Nagyon korrekt és pontos beszámolókat kapunk itt elsősorban *Bikov* kortikoviscerális orvoslásáról és a *Neal Miller* elindította zsi-

geri instrumentális tanulási hagyományokról. A beszámolón túl van azonban a könyvnek egy sajátos érdekessége is, maga a történeti ironia. Ádám mosolyogva mutat rá egy sajátos párhuzamra e két törekvés között. A zsigeri észleléssel foglalkozva mind a pavlovi, mind az instrumentális hagyomány jellegzetes ideológiai felhangokat kapott. A pavlovi hagyomány az agykéreg elültöltött szerepe, egyáltalán az egységes magyarázó elvek keresése révén és a politika beavatkozása következtében torzult el, jó néhány évtized múlva azonban a zsigeri instrumentális kondicionálás hagyománya is tudomány kívüli, illetve tudomány körüli tényezők befolyása alá került. Itt azonban nem a hatalom volt a befolyásoló tényező, hanem a popkultúra, az, ahogyan a biofeedback és hasonló eljárások révén a zsigeri kondicionálás kérdése divattá és divatszerűen terjedő eljárások áldozatává vált. Ádám György értékelése ironikus. Azt mutatja meg, hogy ezek a tudomány köré épült nem tudományos megfontolások, divatok és erószakok nem az eredeti felismeréseket kérdőjelezi meg, csak arra figyelmeztetnek, hogy mindig világosan kell látnunk a tudomány másodlagos hasznosítása és az eredeti elképzelések egymástól való elválását.

A kötet történeti szempontból természetesen sokat ír a tudat problémájáról, vagy a zsigeri érzékelés kutatásának kezdeteiről. Két magyar vonatkozást emelnék ki ezek részletezése helyett. *Révész Géza* és *Békési György* eljárásai. Révész tapintási kutatásai és Békési sajátos visszacsatoláson alapuló hallásküszöb-mérései közvetlenül inspirációt jelentenek a zsigeri észlelés indirekt megközelítése számára Ádám Györgynél. Jó példa ez arra, hogy a klasszikusok és a történeti ihletés nem egyszerűen filológiailag és az emberi hűség szempontjából fontosak a tudomány történetében, hanem leírtnak, túl réginek és avítottak tűnő elméletek és eljárások éppen-séggel forrásai lehetnek annak az említett új felfogásnak, amely az élettanász bátor, egyenes kérdésfeltevéseivel közelít a megismerés nehezen ellenőrizhető belső folyamataihoz. Ez a tiszta természettudományos attitűd az, amely az életmű összefoglalásán és a mai kognitívizmus kérdéseire való kapcsolódásán túl nemcsak forrásként hasz-

nos, hanem érdekes olvasmánnyá teszi Ádám György könyvét. (*György Ádám: Visceral perception. Understanding internal*

cognition. Plenum Press, New York — London, 1998. 232 o.)

Pléh Csaba

A VÁROSI ÁTALAKULÁS MOZGATÓRUGÓI

A magyar regionális tudomány — iskolateremtő egyéniségének, *Enyedi György*nek köszönhetően — egyik erőssége, hogy vizsgálatait Kelet-Közép-Európára is kiterjedenek. A rendszerváltozás előtt is Magyarországon publikálták vagy szerkesztették és adták ki magyarul és angolul a kelet-európai terület- és városfejlődéssel foglalkozó összehasonlító munkák többségét.

Ez a hagyomány a 90-es évtizedben sem tört meg. E recenzió tárgya az első jelentős kutatási összefoglaló a közép-európai transzformációs országok (Lengyelország, Csehország, Magyarország és Szlovákia) városhálózatának fejlődési problémáiról, az átalakulás mozgató erőiről és az új struktúrák jellegzetességeiről. A remélhetőleg tovább folytatódó közös kutatás első összegzése nem véletlenül a várost állította vizsgálódásának középpontjába. A városi átalakulás minősége a társadalmi fejlődés legfontosabb fokmérője.

A nyolc hazai és hét külföldi kutatóból álló kitűnő szerzőgárda a posztoszocialista városi átalakulás gazdasági, szociális problémáit, a településtípusok jellegzetességeit, a piacgazdaság kiépülésével megjelent új funkciók működésének sajátosságait vizsgálja elméleti igényességgel, kiterjedt statisztikai eszköztár és empirikus tényanyag birtokában. A tanulmányok az átalakulást befolyásoló tényezőket részben nemzeti összefüggésekben, mindenekelőtt a térség három nagyvárosának — Prága, Varsó és Budapest —, illetve több ország azonos típusú településeinek összehasonlító elemzésével tárgyalják.

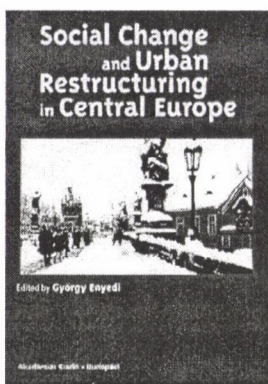
A posztoszocialista városok átalakulásának vizsgálati tematikáját *Enyedi György* tanulmánya alapozza meg. Rendszerezi az átalakulás fő jellemzőit, értékeli a kelet-európai városhálózat pozícióját az európai városrendszerben. Meggyőző argumentációval

bizonyítja, hogy Európa két felében az urbanizáció fejlődését hasonló erők mozgatták, még ha a keleti megkésettység és a totalitáriánus államberendezkedés ezek némelyikének kibontakozását meggátolta, illetve eltorzította. A rendszerváltozás utáni fejlődésben megmutatkozó változások nyugat-európaihoz hasonló vonásai még szembeötlőbbek.

A bevezető tanulmány a városok átalakulását hét tényezőcsoportra vezeti vissza: a településrendszer társadalmi különbségeket fokozó piacorientált integrációjára, a városi gazdaság átalakulására, a helyi önkormányzatok kiépülésére, az ingatlanpiac fejlődésére, a városi társadalom átalakulására, az épített környezet változására és a nemzetközi kapcsolatok bővülésére. A kötet tanulmányai e tényezők működését fejtik ki részletesen, azokat a folyamatokat elemzik, amelyek az új piacgazdaságokban a korábbi kötöttségektől megszabadult települések között és azokon belül kibontakozóban vannak. Az állami felügyelet alatt működő integrációs hálókat a rendszerváltozás következtében szétették, az új vegyes típusú — állami és piaci — integráció megteremtése azonban időigényes feladat.

A városi átalakulást elindító politikai mozzanat az új önkormányzati törvények hatálybalépése volt. A települési önállóság deklarálása azonban nem párosult megfelelő pénzügyi forrásokkal, a területfejlesztés szereplőinek együttműködését is számos tényező akadályozza. A brit *Robert Bennett* tanulmányában a helyi-területi közigazgatás fejlődésének nyugat- és kelet-európai tendenciáit veti össze. Az eredmény rendkívül érdekes különbségeket mutat mind a két országcsoport, mind pedig a kelet-európai országok között. Nyugat-Európára a kiterjedő decentralizáció, térségünkre pedig az önkormányzatok történelmi jelentő-

ségű demokratizálódása ellenére — a centralizáció a jellemző. A szerző egyértelműen bizonyítja, hogy a városirányítás hatékonyságát — egyebek mellett — a regionális közigazgatás is befolyásolja. Magyarország kivételével a posztoszocialista országok megkísérelték a nagyméretű középszint kiépítését, több-kevesebb sikerrel. Fontos megállapításnak tarthatjuk a szerző dél-európai elemzéseiből levont következtetését: a spanyol, a portugál, a görög demokráciák megalakulása idején (a 70-es évek közepén) is a helyi önkormányzatok voltak a hangsúly, hamar bebizonyosodott azonban, hogy a mezoszint (a régiók) nélkül a helyi erőforrások mobilizálását szolgáló, hatékony regionális politika illúzió marad.

A nagyvárosok gazdasági szerkezetének modernizálódása a posztindusztriális korszak jegyeit hordozza (az ipar szerepe erőteljesen mérséklődik, helyét a tercier és a kvaterner funkciók töltik ki), a városhálózat többi elemében —nem kis mértékben a geográfiai pozíciótól és a külföldi tőke megtelepedésétől függően — az újraiparosítás folyamata kezdődött meg. A közép-európai városfejlődés jövőjét kedvezően befolyásolhatja a fejlett európai régiókból kitelepülő ipar, tegyük hozzá rögtön, csakis abban az esetben, ha a telepítési tényezők attraktívak, a versenyképesség feltételei is kialakulnak. Budapest ebből a szempontból kedvező helyzetben van, s noha az ipar térvesztése az utóbbi évtizedben jelentős volt, a külföldi tőke kiemelkedően magas koncentrációja, a közép-európai vezető szereppel kacérkodó, fejlett pénzügyi szektor következtében

az hosszú távon mégis a — a főváros fontos ágazata marad, — állapítja meg tanulmányában *Barta Györgyi*, illetve *Ludék Sýkora* és *Ilona Sármány-Parsons*.

Az ipar marad továbbra is a volt szocialista városok, nyugat-európai terminológiával új városok meghatározó gazdasági ágazata. *Szírmái Viktória* e városokról készített elemzésének egyik következtetése az, hogy a várakozásokkal ellentétben e települések egy része — amelyek gazdaságában a modern ipar dominált — a transzformáció nyertesei között található, s biztosnak tűnik jövőjük és az európai városhálózatba való integrálódásuk.

A gazdaság szerkezeti átrendeződésének jellemző megnyilvánulási formája a kereskedelmi hálózat és a szolgáltatások egyéb ágazatainak gyors fejlődése. Az új létesítmények átalakították a nagyvárosok belső kerületeinek képét, formálódóban vannak az üzleti negyedek. *Ludék Sýkora* tanulmányában a három főváros üzleti szolgáltatásainak gazdasági hatásait vizsgálja. Prága és Budapest közel hasonló fejlődési pályát mutat, a multinacionális cégek, bankok elfoglalták a belvárosokat, számos gondot okozva ezzel a várostervezésnek: elviselhetetlenné vált a gépkocsiforgalom, konfliktusok keletkeztek a műemlékvédelem és az üzleti szféra között az értékes történeti épületek hasznosítását illetően. A két város túlszűfolt belvárosának tehermentesítésére az agglomerációs övezetekben új fejlesztések indultak. Varsóban — a több pólusú lengyel városfejlődés, a belvárosi telkek állami tulajdona miatt — komplett üzleti negyed nem alakult ki.

A városi terek átalakulásának esztétikai szempontjait elemző *Ilona Sármány-Parsons* Prágával ellentétben Budapestről kifejezetten kedvezőtlen képet fest. Budapest a nyugatiasodás hátrányos következményeivel küszködik, a nyugati álomvilág és a valóság közti különbségek igen szembeötlőek. Prága lassabb, óvatosabb és gazdagabb múltra támaszkodó átalakulása szervezettebb fejlődés jeleit mutatja.

A közép-európai városfejlődés új tendenciáit és a társadalmi változásokat is meghatározó tényező az ingatlanpiac drámai átalakulása, a lakáspiac országoként igencsak különböző fejlődése. *Hegedűs Jó-*

zsef és *Tosics Iván* széles körű összehasonlító vizsgálaton alapuló tanulmányukban azt állapítják meg, hogy a lakáspolitikai egyetlen országban sem szerepelt a rendszerváltozás jogi szabályozásának prioritásai között, az állami szerep mérséklődése, a támogatások csökkenése, a privatizáció következtében —mivel a lakáspiac piacform szabályozása nem épült ki —jelentősen sérültek a társadalmi esélyegyenlőség elvei. A közvélekedéssel ellentétben egyébként a közép-európai fővárosok lakásállományának mutatói nemzetközi összehasonlításban nem voltak túl kedvezőtlenek, a hasonló fejlettségű országokkal összevetve pedig kifejezetten előnyös kép rajzolódik ki. A gazdasági átalakulás jellegetől, a szociális piacgazdaság meghirdetett céljainak tényleges érvényesülésétől függően az egyes országok lakásgazdálkodását lényeges különbségek jellemzik. A bérlakások aránya Magyarországon lett a legalacsonyabb (1994-ben országosan 13%, Budapesten 1996-ban 12%). Ezzel szemben a bérlakások Prágában a lakásállomány 38%-át, Varsóban 30%-át, Pozsonyban 46%-át tették ki. A városok jövőbeli modernizációjának kulcskérdése a lakásgazdálkodás állami és önkormányzati mechanizmusának a kidolgozása lesz.

A városi átalakulás a gazdasági átrendeződés méreteihez hasonló változásokat idézett elő a társadalmi szerkezetben is. A városi társadalmakban megjelent az új — viszonylag szűk — tulajdonosi réteg, amely eredetét tekintve is igen változatos képet mutat, lényegesen bővült az alsóbb osztályok létszáma és nagy méreteket ölt a városi szegénység. A társadalmi polarizáció a rendszerváltozás szemmel látható jele. *Gregorz Weclawowicz* a társadalmi polarizációt befolyásoló tényezőket és azok általános megnyilvánulási formáit elemzi. *Ladányi János* és *Szelényi Iván* a magyar városhálózat átalakulását kísérő társadalmi átreteszéről, etnikai kérdésekről közöl figyelemre méltó tanulmányt. Tömör összegzést adnak a településközi migráció fontosabb eredményeiről, a szuburbanizáció jellegzetességeiről. 1990—1995 között Budapest lakossága 4,4%-kal, az egyéb nagyvárosoké és környékük városaié 2,9%-kal csökkent, a budapesti agglomeráció községei viszont

3,9%-kal, a nagyvárosok környéki falvaké pedig 2,3%-kal növekedett. Fontos megállapításuk, hogy mivel a nagyváros környéki falusi településekre kiköltözött népesség egy része a poszt-szocialista átalakulás áldozata, várható, hogy a gazdasági fellendülés idején a szegény rétegek újra a fővárost és a nagyvárosokat választják, a szegényebb kerületek népességszáma növekedésnek indulhat. Budapest fejlődése a nyugat-európai és az amerikai társadalmi átalakulási modellt is követheti majd: a lakótelepek a szegény népesség lakóhelyei lesznek, a városközpontból a szuburbániákba költöző felső és középosztály negyedei elslumosodnak. E folyamat azonban még csak a kezdetén tart. A belváros attraktivitását átfogó rehabilitációval és tudatos városfejlesztéssel lehet csak megőrizni. Emellett jól kidolgozott regionális politikára is szükség van, az agglomerációs településeken munkahelyeket kell teremteni a rurális nyomás kialakulásának megakadályozására.

A demokratikus társadalmi berendezkedés megnyitotta a poszt-szocialista országok határait, a nagyvárosok a nemzetközi migráció fontos célpontjai lettek. *Dušan Drbohlav* és *Zdeněk Čermák* dolgozata ennek a merőben új jelenségnek a részleteit tárgyalja. A becslések szerint Csehországban, Magyarországon és Lengyelországban 200 ezerre tehető a különböző céllal hosszabb ideig az országban tartózkodók száma. A külföldiek meghatározó hányada a fővárosokban telepedett le. Bár a migrációs folyamatok jellemzői sok hasonlóságot mutatnak a nyugat-európai tendenciákkal, a külföldiek számát, összetételét, az etnikumok intézményes szervezetségét tekintve nem állíthatjuk, hogy a közép-európai fővárosok nemzetközi városokká váltak.

A városi átalakulás hatodik fontos hatótényezőjét, a nemzetközi munkamegosztás és együttműködés új formájának, az interregionális és határ menti kapcsolatoknak a fejlődését *Marek Piotrkowski* és *Margita Döményova*—*Rechnitzer János* munkája elemzi. A tanulmányok következtetései egyértelműen arra utalnak, hogy a határ menti nagyvárosok az új fejlődési erőforrást geográfiai pozíciójuktól függően képesek kihasználni. A transzformációs országok EU-tagállamokkal érintkező nyugati

térségei az együttműködés modern formái intézményesítésének szakaszába jutottak, a keleti térségekben viszont — az elmaradott régiók között fejlesztési erőforrások híján nehezen megvalósítható kooperáció miatt az együttműködésnek csupán formális keretei szerveződtek meg.

A közép-európai városi átalakulás mozgatórugóit feltáró kötet a térség regionális kutatói együttműködésének fontos produkuma. Kiindulópontja további kutatások-

nak, módszertana eredményesen alkalmazható a regionális átalakulás egyéb szféráinak kutatásában is. Őszintén reméljük, hogy e könyv átfogó kelet-közép-európai összehasonlító vizsgálatokra ösztönzi a kutatókat, az eredmények pedig a magyar regionális tudomány nemzetközi elismertségét növelik. (*Social Change and Urban Restructuring in Central Europe*, Szerk.: *Enyedi György*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1998, 287 o.)

Horváth Gyula

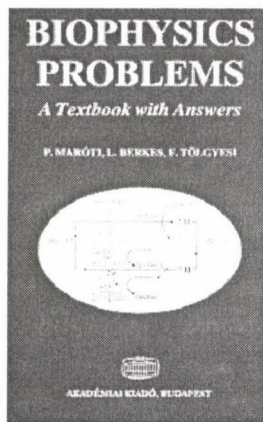
BIOFIZIKA ORVOSOKNAK

Az elmúlt évtizedekben rohamléptekkel fejlődtek azok a *mérési technikák*, amelyekkel az élőlények, ill. az élő anyag tulajdonságait vizsgálni lehet. A biológia messze túljutott az élet jelenségeinek kvalitatív leírásán, és immár egyre inkább támaszkodik konkrét mérési eredményekre. Ez az orvostudományokra és a gyógyítás folyamatának mindennapjaira is vonatkozik, hiszen a kórházakban egyre inkább megjelennek a nagy, drága műszerek, amelyek elősegítik, hogy az orvosi diagnosztika kvantitatív adatokra épülhessen. Ezeket a nagyberendezéseket többnyire fizikusok fejlesztették ki, és működésük változatos fizikai elveken alapszik.

Kétszeresen is fontos tehát, hogy a biológusok és orvosok képzésében a biofizikai aspektus egyre erősebbé váljék: i) egyfelől, a mérések eredményeinek megfelelő értelmezéséhez szükséges a mérési (fizikai) elv és a vizsgált folyamat ismerete, ii) másrészt, a berendezések által szolgáltatott nagymennyiségű adat kiértékeléséhez, feldolgozásához is szükséges bizonyos elméleti, fizikai eljárások elsajátítása. Ebben a fontos feladatban nyújt majd hatékony segítséget *Maróti, Berkes és Tölgyesi* könyve.

A szerzők immár több évtizede tartanak előadásokat és vezetnek laboratóriumi gyakorlatokat fizikus, biológus és orvostanhallgatók számára. Mivel a biofizika kurzusok során általában nem marad idő egy-egy egyenlet részletes elemzésére, vagy a gyakorlati jellegű számolásokban való elmélyedésre,

egy feladatgyűjtemény sokat segíthet az ezzel kapcsolatos hiányok pótlásában.

Mint azt a szerzők is írják, a feladatok nem fedik le az egyébként rendkívül szerteágazó biofizika összes területét; a könyv elsősorban a feladatok formájában is jól megfogalmazható témákra koncentrálnak. Sok fontos területet sikerült áttekinteni, így többek között az orvosi képalkotási, diagnosztikai és terápiával kapcsolatos példák ismertetése jelentős érdeme a kiadványnak. Talán a biofizika legmodernebb kísérleti módszereihez (optikai csipeszek, atomerő mikroszkóp) kapcsolódóan lehetett volna több feladat.

A könyv több mint 250 feladatot tartalmaz, megoldásaikkal együtt. Az első száz

oldalon a feladatok, míg a további mintegy négyszáz oldalon a feladatok megoldásaikkal együtt található. A példák a biofizika 11 jelentős területét ölelik fel. Külön érénye az összeállításnak, hogy a megoldásokat kellő részletességgel, a didaktikai szempontok figyelembevételével dolgozták ki. Ebben a formájában egyedülálló vállalkozás, és méltán számíthat nemzetközi sikerre, hiszen egy

hasonló, a biofizika fontos területeihez kapcsolódó példákat is tartalmazó gyűjtemény biofizika kurzusok kiegészítéseként a világon bárhol hasznos segédeszközt jelent. (P. Maróti, L. Berkes és F. Tölgyesi: *Biophysics problems: A textbook with answers*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1998)

Vicsek Tamás

A MAGYAR KÖRNYEZETI JOG ÉS AZ EURÓPAI UNIÓS NORMARENDSZER KAPCSOLATÁRÓL

A Kluwer Law International (Hága—London—Boston), a világ egyik legnagyobb nemzetközi jogi enciklopédia kiadója jelentette meg kötetét. Az International Encyclopedia of Laws (Nemzetközi jog enciklopédia) kiadó (főszerkesztője R. Balanpain) azt a célt tűzte maga elé, hogy a jogtudomány magas színvonalú alkotásainak teljes választékát publikálja. A sorozat a jogtudomány 14 fő területét foglalja magában: a polgári eljárásmod, kereskedelmi és gazdasági jog, alkotmányjog, szerződések-megállapodások, társasági jog, büntetőjog, környezetjog, család- és öröklésjog, biztosítási jog, a szellemi tulajdon, a nemzetközi szervezetek jogrendszere, a munkajog, orvosi jog, társadalombiztosítási jog és szállítási jog témaköreit. Egyéni monográfiák készülnek a világ országairól, melyek a vonatkozó jogterületen ismertetik az egyes országok sajátosságait.

Bakács Tibor magyarországi sajátosságokat taglaló monográfiája szerves alkotórésze a környezeti jog témakörnek az International Encyclopedia of Laws sorozatban. A környezetjog *a legfiatalabb a jogágak sorában*, hiszen művelése csak a XX. század második felében kezdődött. Ugyanakkor a fejlett és a fejlődés útján járó országokban egyaránt a legdinamikusabban fejlődő jogág, hiszen ezen a téren az előrelépés *közvetlenül hatással van az élet minőségére*. Ezért jelszava a harmadik évezrednek: „A környezetvédelem jelentősége párosul az élet minőségével”.

Magyarország nemzeti problémáira csakis az egyesült Európa hozhat megol-

dást. *A szerző — ezt felismerve — európai távlatokban gondolkodik és a jövőnek ír.* A közép-európai régió sok évszázada az európai civilizáció része. Kultúránk a római, keresztény és latin nyelvű hagyományban találja meg gyökereit, hasonlóan a nyugat-európai országokéhoz.

Az európai uniós pénzügyi források, melyekben Magyarország is részesül, nem direkt gazdaságfejlesztési célokat szolgálnak, hanem hazánk az uniós tagállamokhoz képest igen súlyos környezetvédelmi és infrastrukturális elmaradottságának felszámolására hivatottak.

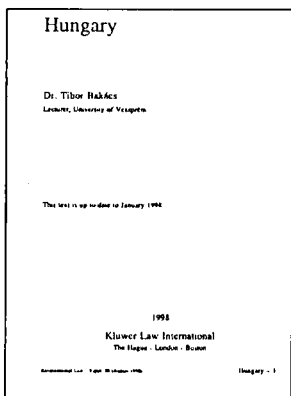
Hazánk reménybeli európai uniós tag-sága a nemzeti érdekek és az integráció sajátos szimbiózisa. Helyzetünk különlegessége abban rejlik, hogy elengedhetetlenül szükséges a nemzeti érdekek meghatározása olyan időszakban, amikor *parancsoló követelmény az integrációs struktúrákhoz való alkalmazkodás*, ami a nemzeti érdekek részleges átruházását igényli.

A könyv bevezető fejezete jelentős terjedelmet szentel a *Magyarországról szóló általános információknak, amelyek nélkülözhetetlen ismereteket nyújtanak a magyar viszonyokról kevésbé tájékozott külföldi olvasóknak*.

A szerző „*Főbb környezeti problémák*” címmel mutatja be a korábbi kormányok viszonyát a környezeti problémákhoz, amit úgy jellemez, hogy azok tagadták az ökológiai valóság és a környezeti negatív változások létezését. „Az előző kormányoknak nem volt jól átgondolt környezeti politikájuk: megelégedtek azzal, hogy a retorika

szintjén foglalkoztak a környezetvédelemmel". (9. o.) Mindebből következik, hogy a társadalom, a bürokrácia, a gazdasági entitások és az egyes emberek is figyelmen kívül hagyták a törvényi szabályozásokat a gyakorlatban.

Az igazi problémát abban látja, hogy a környezetvédelem iránti felelősség számos minisztérium között oszlott meg és ugyanez a helyzet jelenleg is. Nekünk nemcsak az Európai Unió normarendszerét kell átvennünk, hanem egész gondolkodásunkban, kultúránkban, erkölcsiségünkben is európaivá kell válnunk.

A könyv homlokterében Magyarország Európai Unió csatlakozása áll, ezért helyesen a magyar környezetjog európai uniós illeszkedésére irányítja a fő figyelmet. Az Európai Unió a környezeti jog 11 alapelvét kodifikálta 1971-ben. Ehhez később 9 kiegészítő alapelvet fogalmaztak meg. A magyar környezeti jog alapelveit — összesen 7 — az 1995. évi LIII. törvény 6—12.§-ában találjuk. A harmonizáció szükségessé teszi — hangsúlyozza a szerző —, hogy az *európai környezeti jog valamennyi alapelvét átvegyük*.

Mintegy summázatként értékeli az 1990-es rendszerváltás utáni helyzetet, amikor is *változás következett be* elméleti, jogi és főképp retorikai tekintetben a környezeti jelenségek kezelésében, de a pénzügyi politikát tekintve a kormányzat ugyanolyan közömbös maradt. Meglehetősen mély szakadék tátong az elmélet és a valóság, a szavak és a tettek között, ezért feltétlenül szükséges, hogy az egyetemek kiterjedt és következetes nevelési programot fejlessze-

nek ki a környezeti tudományok, a környezeti jog és a nemzetközi környezeti jog témáiban.

Bakács Tibor gondolatmenetében hangsúlyos szerepet kapnak a *környezeti jog alapelvei, illetve a fogalmak tisztázása*. A „környezet” fogalmát többféle megközelítésben is ismerteti. A környezetet a természet és a társadalom részének tekinti, a természeti, társadalmi és mesterségesen létrehozott feltételek és faktorok egészének látja, amely térben és időben összehangolt rendszer, elemei pedig kölcsönhatásban állnak egymással.

A fő környezeti elemek a föld, a levegő és a víz. A környezet törvényi védelmezése azokon a speciális szabályokon nyugszik, melyek a természetet, az építkezést, a radioaktív szennyeződést, a zajt, a vibrációt, a hulladékot stb. érintik. A szerző mindezekből eljut ahhoz a következtetéshez, hogy a környezeti problémák jogi nézőpontjai közvetlenül érintik az élet minőségét.

A monográfia a továbbiakban az 1995. évi LIII. törvény alapján (Általános környezetvédelmi törvény) szól a magyar környezeti jog alapelveiről, melyek a 6—12.§-okban találhatóak. Ezek a következők:

- az elővigyázatosság elve,
- a megelőzés elve,
- a helyreállítás elve,
- a felelősség (fizetési kötelezettség) elve,
- az információ elve (az információhoz jutás joga és az információadás kötelezettsége),
- a nyilvánosság elve.

A hat paragrafusban *hét alapelv* található. Bakács Tibor hangsúlyozza, hogy Magyarországnak át kell vennie az EU környezeti jogának mind a húsz alapelvét a jogi harmonizáció időszakában. Az EU alábbi környezeti jogi alapelveinek átvételét szorgalmazza:

- Az egészséghez és az egészséges környezethez való jog alapvető és elidegeníthetetlen emberi jog.

- A környezet szennyezését a szennyezés forrásánál kell leküzdeni.

- A környezetvédelem érdekeit a tervezésnél és a döntéshozatali eljárásban a lehető legkorábban figyelembe kell venni.

- A természet és a természeti erőforrások ártalmas felhasználását el kell kerülni.

- A tudományos és a technikai ismeretek szintjét javítani kell, többek között növekvő pénzügyi segítséggel.

- Az okozott környezeti kár megelőzésének és elhárításának költségei a szennyezőt terhelik.

- Mindenki felelős a természet védelméért.

- A környezetszennyezés elhárításánál a szennyezés típusával összhangban lévő akciószintet kell választani.

- Tekintettel kell lenni a környezet terhelő képességére.

- A fenntartható fejlődés elve.

- A biológiai diverzitás védelmének elve.

A könyv a magyar környezeti jog történeti alakulását részletesen áttekinti. A természet megőrzésének szabályozásai Magyarországon már évszázadokkal ezelőtt előfutárai voltak a későbbi környezeti törvénykezésnek. Az erdészeti szabályozások életbeléptetése például már 1424-ben, 1565-ben megtörtént. „A természetvédelem” kifejezés a magyar törvénykezésben először 1971-ben jelent meg. Az első „igazi” magyar környezeti törvény az 1976. évi II. törvény volt „Az emberi környezet védelméről”.

Bakács Tibor részletesen felsorolja a magyar környezeti jog forrásait, alapforrásként említve az Alkotmányt, emellett több mint 100 törvényt, jogszabályt, dekrétumot, rendeletet, döntést, szabályozást említ meg. Bemutatja a helyi önkormányzatok kettős, alkotmányos és a közigazgatási funkcióját, az önkormányzatok jogköreit, anyagi eszközeit, majd megállapítja, hogy a legnagyobbat problémát e területen az alkalmas szakemberek hiánya jelenti. A recenzens ehhez hozzáteszi: többnyire nem a tényleges degradáció dönti el, hogy a települési önkormányzatok mit tartanak fontos környezeti problémának, hanem a környezeti probléma mögöttes érdekviszonyai, lehetőségei a mindenkori hatalmi erőter függvényei.

Külön fejezetet szentel a környezet-szennyezés ellenőrzésének. Ezen belül áttekinti az általános törvénykezést, a levegőszennyezést, a vízszennyezést, a hulladékkezelést, a termőföld szennyezését, a zajtalmakat, a hőszugárzást. Mindezen témákban adatok egész sorával tárja fel a magyarországi állapotokat, azok történelmi változásait, a bekövetkezett változások oka-

it, az egyes leginkább szennyezett régiókat. Szól a veszélyeztetettség mértékéről, a rendszerváltás utáni kedvező változásokról, bemutatja a jogi rendelkezéseket, az európai uniós törvénykezést, végül összehasonlítja a magyar és az európai uniós helyzetet, és levonja a hazai teendőinkre vonatkozó következtetéseket.

A könyv témájában a teljességre törekszik, mivel az említetteken túl vizsgálja a természetvédelem területeit is, így a nemzeti parkok, a vadállomány védelmét, a mezőgazdasági erőforrásokat, az erdők, a halállomány, az ásványi kincsek állapotát, környezetjogi védelmének törvényi szabályozását, és a jogi szabályozás további teendőit. Átfogóan elemzi a környezeti felelősség kérdését.

Hazánkban a nehézipari üzemek csődbe jutása óta a települések környezeti állapota kedvezőre fordult. Van már példa pozitív kezdeményezésre is. Várpalota és térsége — az ország egyik legszennyezettebb vidéke — jogász szakemberek és környezetvédelmi hitel révén komplex támogatást kapott nagyon kedvező, hosszú futamidővel és alacsony kamattal.

Bakács Tibor minden alkalmat felhasznál arra, hogy elérje a környezet veszélyeztetésének vétségként történő kodifikálását és szankcionálását, de törekvése eddig még nem sok sikerrel járt. Szándéka és az európai uniós jogharmonizációs követelmény azonban szerencsésen összetalálkozik: így mielőbb remény van az ilyen szankcionálásra. Sajnos a környezetvédelem jó néhány területe hiányzik a magyar jogi szabályozásból. A szerző szerint a környezeti biztonságra, a környezeti katasztrófák megelőzésére, a katasztrófák által okozott károk elhárítására, a környezetbiztonsági informatika kiépítésére, a vegyi anyagok osztályozására, jelölésük egységesítésére, a vegyi veszélyforrások azonosítására, kockázatcsökkentő akcióprogramok kidolgozására kellenének jogi előírások. Ésszerű javaslata: át kellene venni Magyarországnak az Európai Unióban már meghonosodott szabályozást.

Miközben pozitív fejlemény, hogy a veszélyes hulladékok ügyében a magyar környezetjog Európakonformmá vált (a 101/1996/VII.12./Korm. számú rendelet, valamint a 102/1996/XII.26./Korm. számú rendelet), fájdalmas hiányosság, hogy ha-

zánknak nincs hulladékgazdálkodási törvénye. A helyzet ugyanis elég siralmas: Magyarországon csaknem 2700 lerakó működik (a lakott települések száma 3200), azonban ezek kétharmadát közegészségügyi és környezeti veszélyek miatt be kellene zárni. A jelen állapotban az EU-csatlakozás időpontjában a bezárás elkerülhetetlen lesz. Az osztrák példa lehetne a követendő út. Nyugati szomszédainknál minden faluban van hulladékprító, -komposztáló berendezés, természetes dolgoknak számít pl. a csomagolási hulladék külön gyűjtése, a veszélyes hulladékok rendszeres átvétele a lakosságtól. Remény van arra, hogy még az idén megszületik a hulladékgazdálkodási törvény. A hulladékgondok európai szintű megoldása azonban rendkívül pénzigényes, mintegy 500 milliárd forintba kerülne.

Bakács Tibor könyve hézagpótló a maga műfajában. Nagy értéke, hogy az európai uniós környezeti jogot veszi mintának, ah-

hoz hasonlítja hazai állapotainkat és jelöli meg a jövő tennivalóit, mintegy objektív mércét állítva Magyarország elé. A téma tudományos kuriózum és emellett az elkövetkező 10–15 év kulcsfontosságú hazai problémájának, az európai uniós csatlakozásra való hazai felkészülésnek, a követendő jogharmonizációnak, majd uniós taggá válásunk beilleszkedési-alkalmazkodási szakaszának elősegítője lehet. Ezért a recenzens fontos irodalomként tudja ajánlani a jogász szakmának, az önkormányzatok és a szakértők környezeti ügyekkel foglalkozó szakembereinek, vállalkozóknak, a környezetbarát munkahelyek teremtésén fáradozóknak, az egészséges emberi környezet megteremtésével az élet minőségének javításában elkötelezett értelmiségieknek.

(Tibor Bakács: *Hungary. Environmental law. Kluwer Law International. The Hague — London — Boston, 1998. 102 o.*)

Beszteri Béla

MAGYARORSZÁG HALAIRÓL — NÉMETÜL

A szerző könyvének első magyar nyelvű kiadása, az Akadémiai Kiadó gondozásában, 1989-ben jelent meg „Magyarország halai—Biológiájuk és hasznosításuk” címmel. A magyar nyelvű második kiadás éve 1992. Az első két, magyar nyelvű kiadáshoz *Wojnárovich Elek* c. egyetemi tanár irt előszót, a német nyelvű verzió ezt nélkülözi. A magyarul két kiadást megért kötet tartalmazza a hazai halfaunára, a halfajok biológiájára, gazdasági (halászat) és horgászati jelentőségükre, ill. álló- és folyóvizeinkben való elterjedésükre vonatkozó ismereteket, 1985-ig. Az első német nyelvű kiadás bővített, átdolgozott formája a két magyar kötetnek, s az egyes fejezetek anyagát a szerző az 1996–97-ben megjelent néhány közleménnyel bővítette ki.

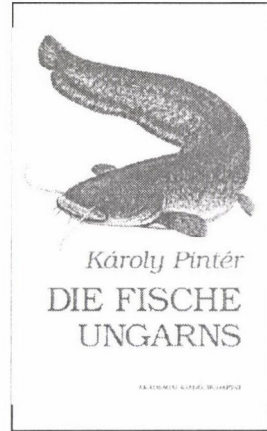
A tetszetős kiállítású könyv felépítése áttekinthető és logikus, bár szerkezetében eltér a magyar nyelvű változatoktól. A bevezetés (a halak elterjedésének, ökológiájának, küllemüknek rövid leírása) után a magyarországi halfajok rendszertani

felsorolása, Dudich és Loksa (1969) rendszertana szerint, majd a halcsaládok határozó kulcsa következik. *Lewit Péter* ehhez csatlakozó akvarelljei élményszerű látványt nyújtanak 61 hazai halfajunkról, melyek színhűek, bár — nyilván nyomdatechnikai okokból — halványabbak, mint az első kiadásoké. A könyv leglényegesebb része a halcsaládokba sorolt fajok jellemzése. Az alosztályoknál alacsonyabb rendszertani egységeknél a besorolás Berg (1940) klasszikus munkáját követi (s mivel hazai halainkról van szó, a tüdőshalak [Dipneusti] alosztálya talán elhagyható lett volna). A szerző a fajonkénti ismeretanyagot alfejezetekben ismerteti: a faj magyar és latin neve mellett feltünteti az angol, német, orosz és magyar közneveket is, majd a rövid leírása, földrajzi elterjedése, biológiája és hasznosítása tekintetében nyújt bőséges ismeretanyagot. Az egyes halcsaládokra vonatkozó fejezetek végén válogatott irodalom található. A könyv a szakirodalmi adatok alapján 78 hazai halfajról nyújt részletes ismereteket, s felsó-

rolja a vizeinkbe betelepült, betelepített vagy spontán terjedő fajokat is (összesen 9 fajt). Ez utóbbiak száma nem teljes, de nem is lehet az, mert a fajvándorlás, az újabb fajok megjelenése (*Neogobius kessleri* és *N. syrman*) és más fajok eltűnése folyamatos jelenség, nem is szólva az illegális betelepítésekről (pl. a Duna paksi szakaszáról előkerült dél-amerikai tabbaki [*Colossoma macropomum*], a Városligeti-tóból kifogott gyümölcsevő piranha stb.). A szerző a könyvében várhatóan továbbterjedő fajoknak ítéli a szibériai tokot (*Acipenser baeri*), a fekete amurt (*Mylopharyngodon piceus*), a pettyes harsát (*Ictalurus punctatus*), az afrikai harsát (*Clarias gariepinus*), a hévizeinkben előforduló fogaspontyokat (guppy, *Poecilia reticulata*) a jukatáni fogaspontyot (*Poecilia sphaenops*), a mexikói kardfarkú halat, (*Xiphophorus bellen*), a Hévízi-tó lefolyásából előkerült szivárványsügeret (*Herotilapia multispinosa*), és végül a Kessler-gébet (*Neogobius kessleri*). A kötet végén általános irodalmi lista, majd földrajzi nevek felsorolása, a szerzők listája, a különböző halfajok tudományos neveinek áttekintése, s végül a halak német neveinek a felsorolása következik.

A szakkönyv olvasmányos, logikus felépítésű, áttekinthető, szépen dokumentált. Az egyes halfajok vonalas ábrái kiválóak, mutatják a faj jellegzetességeit, így azok is könnyedén jutnak el a fajok meghatározásáig, akik e téren kevésbé jártasak. Ha a könyv „visszafogottságát” erényének vesszük, hiányosságaként az róható fel csupán, hogy az utóbbi 10–15 év hatalmas, új ismeretanyagából csupán válogatásokat közöl. Ez a hátrány különösen a meghonosított vagy betelepített, illetve spontán bevándorolt fajok esetében szembetűnő, hiszen különböző vizeinkből számos új faj fel-

bukkanásáról és folyamatos térnyeréséről állnak rendelkezésünkre adatok.

Pintér Károly könyve nagy úrt pótol annak ellenére, hogy az elmúlt két-három évtizedben számos „halas” könyv jelent meg Magyarországon. Ez utóbbiak nagyrészt a hazai haszonhalak tenyésztésével foglalkoztak, illetve a „népszerű” szakkönyvek kategóriájába sorolhatóak. A jelen könyvhöz hasonló színvonalú és tartalmú, alapvető munka utóljára *Berinkei László* tollából jelent meg 1966-ban, több, mint 30 évvel ezelőtt! (Magyarország Állatvilága XX. kötet, 2. füzet. Halak — Pisces. Akadémiai Kiadó, Budapest).

A kötet minden olyan szakembernek vagy természetrajongónak érdeklődésére számot tarthat, akik hazai vizeink élővilágának jellegzetes lakóiról kívánnak részletesebb ismereteket szerezni.

(*Károly Pintér: Die Fische Ungarns. Ihre Biologie und Nutzung. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1998. 230 o.*)

Bíró Péter

Fanyar Tudomány

A fajdkakas polgári házasságban él

A házasságokat annak idején egyházi esküvővel kötötték. Ezért a polgári fejlődést szolgáló vívmány az állami anyakönyvezés, a polgári házasság-kötés kötelező bevezetése 1884-ben. Törvénnyé válását azonban nagy parlamenti vita előzi meg. A klerikális képviselők védik ugyanis az egyházi anyakönyvezés monopóliumát, hogy a papság továbbra is megőrizhesse korábbi befolyását. Azzal is érvelnek, hogy a polgári házasságkötés kötelező bevezetése felbomlasztaná a házasság úgynevezett szentségét, a családi élet tisztaságát, és ennek következménye a házasságtörések, válások ug-rásszerű növekedése lenne. Mindezt azzal az önámítással is körítik, mintha a csupán egyháziilag „szentesített” frigyek idején nem létezett volna csapodárság, hűtlenség, házasságtörés.

Herman Ottó a nagy természettudós, mint képviselő is szembeszáll a hamis ellenérvek hangoztatóival, és kiáll a polgári házasságkötés törvény-tervezete mellett. Egyik ellenzője, a konzervatív Márkus József képviselő vitatkozik a tudóssal, mond-ván:

- Herman képviselő úr egy nagy betegségben szenved; olyasfélében, mint a fajd-kakas, amely bizonyos időpontban csak egy pontra szegezi tekintetét és akkor ránézve semmi más nem létezik. Ez a pont most képviselőtársamnál a polgári házasság.

A korabeli parlament klerikális, konzervatív szárnyának tetszik ez a példázat, mert a fajdkakas, ez a pulyka nagyságú erdei madár, különösen csapodár szerelmi életet él. A patakok, források közeli erdei „lakhelyén”, a kora tavasszal gerjedő ka-kaskodásával egyszerre 6—7 jércét csábit maga köré. És ilyenkor se lát, se hall. Annyira, hogy még a közeledő vadászt sem veszi észre. Ezért süket fajdnak is nevezik.

Nos, a tudós Herman Ottó, a polgári házasság melletti érvek iránt süket Márkus Józsefet csak gúnyosan évődő válaszra érdemesíti:

- A képviselő úr nagyon megtisztelt a fajdkakasról szóló hasonlatával. De legyen szabad megjegyeznem, hogy a fajdkakas is tisztán a polgári házasság alapján áll, ugyanakkor poligámiában is él; én azonban nem óhajtok a polgári házasságban odáig menni.

Contents

<i>Zsuzsa Ferge: The Civilization Process Threatened</i>	1153
<i>Pál Venetianer: Opponents of Gene Technology: Opponents of Science?</i>	1170
<i>István Benedek: Self-Adhesives: Experience or Science?</i>	1177
<i>Ferenc Mező: Spatial Aspects of Social Protest</i>	1184
Research and the Environment	
<i>Sándor Szegedi: Heavy Metals in Debrecen's Soil</i>	1192
Concepts and Interpretations	
<i>János Rathmann: New Departures in Enlightenment Research</i>	1201
Question of the Month	
Stop Cassini!? (Answered by <i>Iván Almár</i> , Chair of the Hungarian Space Research Council)	1206
Science Policies	
<i>Lilla Makkay: R and D in Sweden</i>	1208
Scientific Workshop	
<i>Dezső Kiss: Peculiar</i>	1213
Debates and Opinions	
<i>László Végh: Science and Religion</i>	1218
Notebook	
Rejoinder Concerning the Holy Crown (<i>Csaba Csapodi</i>)	1224
Nobel Prize to Hungary, Ever? (<i>Lajos Keszthelyi</i>)	1225
Reductionism and Personal Science (<i>Kázmér Karádt—István Bende—Tímea Szepes</i>)	1227
Technical Hungarian	1231
Interview	1234
History of Science	1241
Book Reviews	1259
Sour Science	1279

A kiadásért felelős az Akadémiai Kiadó Rt. igazgatója.

A szedés a Magyar Tudomány szerkesztőségében számítógépen készült.

A nyomtatás és a kötés az Akadémiai Nyomdában készült.

Felelős vezető: Reisenleitner Lajos — Martonvásár, 1999., nyomdai táskaszám: 2359

Felelős szerkesztő: Hernádi Miklós

Számítógépes műszaki szerkesztő: Takács István

Megjelent: 11.2 (A/5) iv terjedelemben

HU ISSN 0025-0325